

“ДЕНДРАРІЙ ДЕРЖСОРТОМЕРЕЖІ”: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ

Халимон О.В.

Полтавський краєзнавчий музей

У селі Огуївка Машівського району розташований унікальний заповідний об’єкт Полтавщини – парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення, що носить назву “Дендрарій Держсортимережі”. Закладений він у квітні 1976 р. на базі Новосанжарської державної сортовипробувальної ділянки з ініціативи та за проектом доктора сільськогосподарських наук Василя Дмитровича Мединця, який очолював сортовипробувальну службу Полтавщини. За задумом автора планувалося в умовах відкритого степу сформувати колекцію інтродукованих дерев і чагарників з метою збагачення місцевої флори, створити базу для навчально-виховної та наукової роботи, зокрема перевірити на дендрофлорі екологічний ефект часу відновлення весняної вегетації (ЧВВВ). Під дендрарій було обрано земельну ділянку розміром 75 на 105 м за селом Огуївка на лівому березі річки Тагамлик на відстані один кілометр від русла. Ділянку обнесли металевою огорожею, побудували лабораторію та влаштували пересувну систему поливу. Основні роботи по закладанню парку були виконані під час суботника 26 квітня 1976 р. У посадці дерев брали участь 24 особи – працівники Новосанжарської сортоділянки та Інспектури держкомісії України з випробування і захисту сортів рослин по Полтавській області під керівництвом Василя Дмитровича Мединця.

Формування дендрофлори заповідного об’єкту тривало з 1976 по 2000 роки. За цей період на його території було зібрано 360 видів дерев і чагарників, а разом із формами та сортами – 485 [4, с. 85-90]. Працюючи над створенням дендрарію, В.Д. Мединець вивчив чимало спеціальної літератури, сам об’їздив найвідоміші дендропарки та ботанічні сади Радянського Союзу, побував на Кавказі, у Криму, Карпатах, активно листувався з різними установами щодо питань збору садивного матеріалу. Наполегливість, працелюбство і комунікабельність допомагали Василю Дмитровичу у досягненні мети. Тож не випадково серед заповідних парків Полтавщини

Огуївський зайняв почесне друге місце за кількістю видів, поступившись лише Устимівському дендропарку загальнодержавного значення. Заповідна площа “Дендрарію Держсортмережі” – 1,5 га, а разом із новою територією, на якій розташовані ставок, альпійська гірка, сортовипробувальні насадження, становить 19,66 га. Територія парку у 1976-1983 рр. входила до землекористування колгоспу імені Жданова Машівського району, у 1983-1990 рр. – Інспектури держкомісії України з випробування і захисту сортів рослин по Полтавській області, у 1991-2003 рр. – Республіканської лабораторії сортової екології зимуючих культур, у 2003-2012 рр. – Полтавського обласного державного центру експертизи сортів рослин, а з 2012 р. – Полтавської філії державного підприємства “Центр сертифікації та експертизи насіння і садивного матеріалу”.

Згідно з геоботанічним районуванням територія парку знаходиться у смузі різнотравно-типчакowo-ковилових степів, Дніпровсько-Донецького округу, Орельського району [2, карта]. Клімат помірно-континентальний, відзначається нестійким зволоженням, холодною зимою та спекотним, інколи посушливим, літом. Зими малосніжні, товщина снігового покриву сягає 15 см. Максимальна глибина промерзання ґрунту – 129 см. У середньому за вегетаційний період 13 днів відзначаються відносною вологістю повітря нижче 30%. Парк розташований на вододілі Ворскла-Орчик. Рельєф являє собою слабо хвилясту рівнину. Висота над рівнем моря – 145 м, ґрунтові води залягають на глибині 10 м. Ґрунти – чорноземи потужні малогумусні вилужені.

З 2011 року нами розпочато дослідження “Дендрарію Держсортмережі”: вивчення стану збереження заповідного об’єкту, збір гербарію, матеріалів з історії формування колекції та визначення видового складу його сучасної дендрофлори. На жаль, відомості про формування колекції дендрарію збереглися не в повному обсязі. На посаді дендролога парку послідовно працювали різні люди, як правило, агрономи-рільники. Вони фіксували перелік садивного матеріалу і робили відповідні записи надходжень у книзі обліку. Записи велись по-різному: в одних подавалась лише назва роду рослини, а в інших – вказувались вид і рід навіть латинською мовою. Крім того, частково збереглося листування В.Д. Мединця з різними ботанічними установами з питань комплектації колекції дендрарію.

Парк планувалося насадити в умовах відкритого степу, тому спочатку необхідно було створити для майбутніх інтродуцентів сприятливі умови, а саме: побудувати систему поливу та насадити захисні лісосмуги. Для останніх ще восени 1975 р. був привезений садивний матеріал із лісорозсадників: 50 тополь пірамідальних, 20 гіркокаштанів, 37 плакучих верб, 150 кущів шипшини, а також берези, липи, грецькі горіхи та дуби. А в травні 1976 р. побудована пересувна система поливу “Сігма”. Перші інтродуценти були привезені до Огуївки у квітні 1976 р. з Полтавщини. Так, Устимівський дендропарк подарував майже 200 дерев і чагарників тридцяти видів, третину їх складали голонасінні рослини (ялини, сосни, ялиці, туї, ялівці, псевдотсуги). Саме з них були сформовані перші насадження у регулярному стилі, так званий “партер”. У парку також отримали прописку такі види з Устимівки, як: айлант найвищий, липи американська, різнолиста та її форма Мішо, барбариси, таволги, бузки, гордовина, форзиція європейська, екзохорда Альберта, птелея трилиста, ксантоцерас горобинолистий, золотий дощ, садовий жасмин.

Парк “На полі Полтавської битви” передав 135 саджанців, переважно декоративних чагарників: магонію падуболисту, іргу колосисту, шипшину зморшкувату, горобинник горобинолистий, обліпиху крушинову, розсіченолисту форму сумаха оленерогого, гортензію Бретшнейдера тощо.

Три лісорозсадники Полтавщини (Лазірівський, Карлівський і Минівський) збагатили Огуївську колекцію саджанцями кленів, лип, гіркокаштану, тополь, горіха грецького, бархату та бирючини, що були використані переважно для створення захисних насаджень парку.

Цікаву алею із кулястих форм робінії та клену гостролистого створили із саджанців, що надійшли з Кременчуцького радгоспу “Декоративні культури”. Звідти привезли і 100 кущів таволг Бумальда та Вангутта, майже 40 раритетних реліктових рослин широкогілочника східного (біоти), декоративні верби – плакучу форму верби білої та вербу Матсудана.

До Центрального Республіканського ботанічного саду АН УРСР В.Д. Мединець у 1976 р. їздив декілька разів. Спочатку звідти він привіз садивний матеріал зерняткових, кісточкових, ягідних і

горіхових рослин: яблуні, сливи, кизил, абрикоси, глід, іргу, калину, вишню, айву довгасту, хеномелес японський, мигдаль, горіх грецький, барбарис та лимонник китайський. Пізніше – голонасінні рослини для продовження формування “партеру”, а також багаторічні квіти, декоративні чагарники та дерева.

Рідкісні культивари надійшли з Краснокутського дендропарку: гіркокаштан павія, бузок гімалайський, малина сахалінська, горіхи айлантолистий і маньчжурський. До нашого часу в Огуївці зростають бундук дводомний, зантоксилум американський, катальпа чудова, міхурник східний, височать ялиці – Нордмана, одноколірна та Лоу. Остання, найкрасивіша серед усіх видів ялиць, в ті часи була лише в колекції Краснокутського дендропарку та на території Мліївської дослідної станції садівництва. Ялиця Лоу стала символом Огуївського дендрарію та першим його внеском у справу інтродукції нових рослин для умов Полтавщини.

Восени 1976 р. розпочалося освоєння другої частини парку, що була спланована у ландшафтному стилі на ділянці площею 35 на 105 м. На ній здійснили посадки ялин та сосен звичайних з метою їх використання у подальшому в якості підщеп. Крім того, восени у створених шкільках висадили насіння екзотів, зібраних і привезених із Сочинського дендрарію, Стрийського парку у Львові, Краснокутського дендропарку, околиць м. Полтави. Всього ж за перший рік існування “Дендрарію Держсортмережі” було зібрано близько 100 порід дерев і чагарників та трав’янистих багаторічників.

У 1977 р. біля центрального входу парку на початку “партеру” встановили 20-тонну гранітну брилу, привезену з Кременчуцького гранкар’єру, на якій викарбували напис: “Дендрарий Госсортосети. Заложен в апреле 1976 г.”. Того року садивний матеріал надходив із Української дослідної станції квіткових і декоративних рослин, Краснокутського та Устимівського дендропарків, Гермаківського лісництва з Тернопільщини, Лубенської зональної дослідної станції лікарських рослин, Кременчуцького радгоспу “Декоративні культури”, а також був зібраний В.Д. Мединцем у Криму та на Кавказі. У цей період були закладені колекції лікарських, витких, вічнозелених рослин, розпочаті посадки дерев і чагарників для проведення дослідів з екологічного ефекту часу відновлення весняної вегетації. З насаджень 1977 р. до нашого часу збереглися такі інтродуценти, як: керія японська, яблуня Недзвецького, слива

Піссарда, тис далекосхідний, ялина звичайна форма гніздоподібна, ялівець звичайний, мушмула германська, секуринегу куштіста, смородина золотиста, луїзеанія трілопатева, каштан посівний. Цікаво, що останній вид, привезений із Сочинського дендрарію, вже у 1989 р. почав плодоносити.

17 січня 1978 р. відбулося сумісне засідання Наукової Ради обласної Держсортонережі та Президії Полтавського відділення Українського ботанічного товариства, на якому було ухвалене рішення про надання дендрарію в Огуївці статусу природоохоронного об'єкту. Але лише у 1982 р. рішенням виконавчого комітету Полтавської обласної Ради народних депутатів №671 від 28 грудня "Дендрарій Держсортонережі" набуває заповідного статусу – стає парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення [1, арк. 52]. З 1978 р. до Огуївки стали надходити делектуси – переліки насіння для безкоштовного обміну між ботанічними установами. З надісланого насіння проростала десь лише половина. Того року колекцію поповнили надходження з Києва – ботанічного саду сільськогосподарської академії та ЦРБС АН УРСР; ботанічних садів: Чернівецького університету, Нікітського, Куйбишевського, Свердловського; ботанічного саду та дендрарію імені Р.І. Шредера з Москви. Колекцію насіння дикорослих видів яблунь і груш, передану з Майкопської дослідної станції ВІРУ ім. М.І. Вавілова, подарував голова Полтавського відділення Українського ботанічного товариства В.М. Самородов. І зараз в Огуївці на ділянці плодкових рослин можна побачити груші березолисту, маслинколисту, руську, вирощені з того насіння. Дендрофлору парку комплектували і раритетними видами з метою вивчення особливостей їх біології. Так, на кордоні Центрально-Чорноземного державного заповідника ім. В.В. Альохіна були викопані (з дозволу його дирекції) декілька кущів реліктової ендемічної рослини – вовчника Юлії. Вид у природі насінням практично не розмножувався. Для нормального росту вовчника спеціально завозили крейду, яку досипали у лунки під час садіння. В Огуївському парку вид прожив шість років. У 1978 р. була побудована мала альпійська гірка та декоративна альтанка. Останню обсадили різними видами дикорослих яблунь, їх гілки переплели і утворили різнобарвний декоративний живопліт. З посадок 1978 р. до нашого часу у парку збереглися : бархат амурський, бруслина

європейська, бузина червона, деревозгубник круглолистий, церцис канадський, калина звичайна, катальпа бігніонієвидна, мигдаль степовий, горобинник горобинолистий, самшит вічнозелений, сосна жовта, екзохорди Жіральдова та великоквіткова, ясен пенсільванський. У цей же період у дендрарії почалось вивчення реакції одновікових насаджень декоративних рослин на час відновлення весняної вегетації (ЧВВВ) [3, с. 45-47]. Об'єктами досліджень стали 15 культиварів, серед них магонія падуболиста, гіркокаштан звичайний, аронія чорнопліда, обліпіха крушинова та інші. Різні строки відновлення вегетації (прискорене, природне та затримане) створювались протягом одного року штучно у триразовому повторенні. Для одержання раннього пробудження молодих дерев і кущів їх накривали до початку розтавання снігу дерев'яними каркасами, обтягнутими поліетиленовою плівкою. Для створення пізнього пробудження – закривали дерев'яними ящиками без дна, які наповнювали снігом, а зверху засипали тирсою чи половиною та вкривали очеретяними матами. Контролем слугували рослини природного відновлення весняної вегетації. У наступні роки виявилось, що затримка відростання рослин пригнічувала їх плодоношення. Також велись дослід з акліматизації південних видів. Для їх інтродукції та акліматизації важливе значення мало вивчення зимостійкості, розробка способів збереження сіянців при насіннєвому розмноженні у нових умовах. Експериментально було доведено, що штучне прискорення початку вегетації підвищувало виживання південних видів після зимівлі. Так, в Огуївці у відкритому ґрунті одну зиму пережили чай китайський, унабі ююба, рускус понтійський, ласкавець кущовий; два роки зимували тюльпанове дерево, ліквідамбар смолоносний, клокичка гімалайська, падуб, піраканта вузьколиста; три зими витримали альбіція ленкоранська, кедр ліванський, лавровишня лікарська та чотири види рододендронів. Найдовше (аж 12 років!) прожили вічнозелені кизильники – Франше та Даммера.

У 1979-1986 рр. у дендрарії проводилось випробування 19 сортів садового жасмину французької та російської селекції [5, с. 77-78]. Вони були завезені з Лісостепової дослідно-селекційної станції Липецької області та висаджені на новій резервній території. У ті часи це була найбільша в Україні колекція сортів садового жасмину. Щорічно на сортовипробувальній ділянці велись фенологічні

спостереження, давалась оцінка декоративності сортів і зимостійкості у балах, процент укорінення живців, проводились біометричні виміри квіток, суцвіть і кущів. З метою оцінки сортів і вибору серед них найкращих для міського озеленення запрошувались ландшафтні архітектори міст Полтави, Кременчука, Харкова, Дніпропетровська, Кривого Рогу та інших. За даними сортовипробування для областей лівобережної частини України були районовані сорти “Жемчуг”, “Помпон” і “Ромашка”. Сортовий садовий жасмин використовували не лише для озеленення, а й для поповнення збірок різних ботанічних установ, зокрема, ботанічного саду Одеського університету, степового відділення Никітського ботанічного саду, Кременчуцького радгоспу “Декоративні культури” тощо. Після закінчення сортовипробування посадки садового жасмину залишили як колекцію, з якої до нашого часу збереглося 10 сортів. 1979 р. знаменний для Огуївки ще однією подією. У парку з того часу оселилося рідкісне реліктове дерево – гінкго дволопатеве. Василь Дмитрович привіз його з околиць м. Ужгорода.

З 1980 р. “Дендрарій Держсортмережі” вже забезпечував себе власним садивним матеріалом, адже майже 30 інтродуцентів вступили у генеративну стадію, серед них аронія чорнопліда, бархат амурський, магонія падуболиста, туя західна, птелея трилиста та інші. У цей час колекція поповнювалася за рахунок надходжень з Тростянецького дендропарку, Полтавського міського парку, Кременчуцького радгоспу “Декоративні культури” та Кременчуцького лісгоспу. Останній забезпечив садивним матеріалом сосен кримської (150 штук) та звичайної (850 штук), що були використані для створення полезахисної лісосмуги на новій резервній території.

Цікаві інтродуценти надійшли до Огуївки навесні 1981 р. З посадок того року до нашого часу у парку ростуть сиза і конічна форми ялини канадської та ірландська форма ялівцю звичайного, привезені з Боярської лісової дослідної станції. Українська дослідна станція квіткових і декоративних рослин передала ліріодендрон тюльпанний, ліквідамбар смолоносний, церцис, гінкго дволопатеве, секвоядендрон гігантський, мікробіоту перехреснопарну, сосну кедрову сибірську. Для галявини витких рослин з Центрального Республіканського ботанічного саду АН УРСР привезли чотири види актинідій, по два види хвилівників та вічнозелених жимолостей. На жаль, ці

інтродуценти до сьогодення в колекції не збереглися. Того ж року в Огуївці розпочалося сортовипробування тополь і верб. 3200 живців гібридних тополь семи сортів та близько 1700 живців верб чотирьох сортів селекції Українського НДІ лісового господарства та агролісомеліорації ім. Н.Г. Висоцького надав Кобеляцький селекційний пункт. Крім того, Казахстанський НДІ лісового господарства та агролісомеліорації передав для сортовипробування по 200 живців тополь сортів Казахстанський і Кзил-Тан. Всі рослини висадили на резервній території згідно з прийнятою методикою. Для підняття рівня ґрунтових вод і створення сприятливого мікроклімату поблизу посадок у 1985 р. побудували ставок площею водного дзеркала 2,9 га. А викопаний ґрунт використали для альпійської гірки. На ній посадили ялівець козацький, золотисто-пістряволисту форму тису ягідного та невисокі декоративні чагарники – мигдаль степовий, кизильник блискучий, таволги, вишню степову, смородину золотисту тощо. Були проведені роботи по озелененню берегів ставка вербами і тополями та створенню водоохоронних насаджень з ясенів, гледичії звичайної, терну та шипшини. Ця частина парку стала чудовим куточком відпочинку місцевого населення. Після закінчення сортовипробування посадки верб і тополь залишили як колекції. З них до нашого часу сорти тополь збереглися практично у повному обсязі, а верби – лише частково.

Формування колекції дендрарію, проведене в основному протягом перших десяти років, продовжувалося до 2000 р. У цей період йшло поповнення насаджень основної території та активне освоєння резервної. Так, на останній навесні 1985 р. висадили 50 саджанців ліщини ведмежої, вирощених із насіння, зібраного у парку Полтавського сільськогосподарського інституту. У наступному році створили чотирирядну посадку із 450 штук грецьких горіхів. До неї увійшли і 13 форм грецького горіха, насіння яких привіз В.Д. Мединець із дендропарку “Веселі Боковеньки”, що на Кіровоградщині. З Кременчуцького держлісгоспу надійшли дворічні саджанці дуба червоного, із них була сформована центральна алея на резервній території. У цей же час з околиць м. Сочі Василь Дмитрович привіз сіянці гібридного платану кленолистого, які доростили у шкільці та заклали із них недалеко від ставка платановий гай. До нашого часу збереглося близько 50 рослин. Відомо, що у рослин гібридного походження (до їх числа відноситься і платан

кленолистий) при насіннєвому розмноженні відбувається розщеплення ознак, це можна й зараз спостерігати в Огуївці у платановому гаю.

Хотілося б назвати найбільш цікаві культивари, посаджені у 80-х рр., що ростуть у парку й зараз. Це птелея пилчаста, яблуня сливолиста (Київ, ботсад імені академіка О.В. Фоміна, 1983), барбарис амурський, береза паперова, глід Дугласів, дуби каштанolistий і великопиляковий, робінія клейка, горобина звичайна різновидність Невежинська, бузок Вольфів, ясен носolistий, горіх чорний (ЦРБС АН УРСР, 1983-1984), плющ звичайний (Крим, 1984), бархат сахалінський (Ташкентський ботанічний сад, 1984), каркас західний, софора японська (Кременчуцький радгосп “Декоративні культури”, 1986), вейгеларання, карагана хамлагу (Москва, Головний ботанічний сад, 1989), розовик керієвидний, маклюра яблуконосна, кольквіція чарівна, кладрастис жовтий (Одеський Ботанічний сад, 1984).

На території парку саджали не лише дерева і чагарники, її прикрашали й квітами. Так, ще в перший рік посадили 300 штук півників, 200 хризантем, 10 півоній, привезених з Центрального Республіканського ботанічного саду АН УРСР, та 70 кущів троянд з Кременчуцького радгоспу “Декоративні культури”. Колекцію квітів у наступному році поповнили весняними ефемероїдами. Майже 800 сортових тюльпанів, нарцисів і гіацинтів привезли з Прибалтики, Кременчуцького радгоспу “Декоративні культури” та Інспектури держкомісії України з випробування і захисту сортів рослин по Автономній Республіці Крим. У 1984 р. 900 цибулин сортових тюльпанів надійшли з Кримської квітково-декоративної ділянки. Крім того, у колекції були гладіолуси, корейські хризантеми, флокси та чимало декоративних однорічників. Висаджені у міжряддях декоративні трав’янисті рослини не лише прикрашали парк, а й забезпечували зберігання, вивчення та пропаганду сортів радянських оригінаторів. Зокрема, колекції айстр і целозій у 1977 р. двічі були представлені на обласних виставках, які проводило товариство охорони природи, і відзначені дипломами I ступеня. На жаль, від того квіткового різноманіття по парку до нашого часу збереглася лише невеличка частина тюльпанів і півників.

Останнім поповненням колекції стали укорінені живці верби прутовидної сорту Тернопільська та дворічні щеплені саджанці сосни

звичайної сорту Боярська-1. Вони надійшли з м. Києва від Національного університету біоресурсів і природокористування України у жовтні 2011 р. Устимівський дендропарк подарував восени 2012 р. саджанці ксантоцераса горобинолистого.

За роки існування парку його видовий склад дещо скоротився. Причиною цьому стали як особливості біології деяких видів, так і кліматичні та антропогенні чинники. Сьогодні дендрофлора заповідного об'єкту нараховує близько 300 видів, форм і сортів. Багатий видовий склад деревних екзотів робить "Дендрарій Держсортмережі" не лише важливим навчально-виховним осередком, а й цінним центром інтродукції та акліматизації рослин в умовах Степової зони України. Тому доцільно було б охопити заповідним режимом всю територію унікального парку (19,66 га) та підвищити статус його заповідності до загальнодержавного значення.

Джерела та література

1. НА ПКМ. – Спр. № 01 – 56. – 64 арк. – Арк. 52.
2. Геоботанічне районування Української РСР/ Відп. ред. А.І. Барбарич – К.: Наукова думка, 1977. – 302 с., карта.
3. Мединець В.Д. Реакція декоративних рослин на час відновлення весняної вегетації// Нові знання про управління онтогенезом рослин: Наукові праці. – Вип. 1. – Полтава: Верстка, 1997. – 86 с. – С. 45-47.
4. Самородов В.Н. Дендрарий Госсортосети и Украинского ботанического общества: итоги 25-летней деятельности // Управління онтогенезом рослин (агроекологічний напрям): Наукові праці. – Вип. 2/ За ред. доктора сільськогосподарських наук Мединця В.Д. – Полтава: Верстка, 2001. – 91 с. – С. 85-90.
5. Чернявська А.Т. Наслідки державних випробувань сортів садового жасмину// Нові знання про управління онтогенезом рослин: Наукові праці. – Вип. 1. – Полтава: Верстка, 1997. – 86 с. – С. 77-78.

1. Квітень 1976 р. Суботник по закладанню «Дендрарію Держсортмережі».

2. 1977 р. Встановлення пам'ятного знаку «Дендрарію Держсортмережі».